

MÓDULO I

QUECHUA

QHICHWA YACHANAPAQ CH'IKLLUSQA YACHAY

Qallarinaq

Iskay simipi, iskay kawsaypi allin yachachinapaqqa, yachachiqkunam umanpi, sunqunpi allin allinta yuyaychakunan: ayllu runakunap yachayninta, imaynatan wawakunata allin yachachiyta. Hinaqa yachachiqkunankinkumantam yachayman purinanku.

CARE PERÚ institución nisqa, yachaywasipi irqikunap allin allin yachaqananta munaspa, aswanpis allin kawsayta taripanankupaq llamk'an. Yachachiqninkunata huñuchaspa astawan yachaykunapi kallpachanqa iskay simipi iskay kawsaypi yachachinankupaq.

Kay qhichwa ch'ikllusqa yachay wakichisqaqa chay yuyaywan rurasqa kachkan, yachachiqkuna allin allinta ñawinchayta, qillqayta yachaqanqa, hinamantaq chay yachayninkunamanhina yachaywasipi irqikunata allin yachaypi purichinqa.

Tukuy sunquykuwan suyakuyku, yachachiqkunaman kay yachaykuna haywarisqayku allin phuturinanta.

ANTI SUYUPI ISKAY SIMIPI ISKAY KAWSAYPI YACHAQAY

Qallariyninpiqa iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiyqa yachachiqkunap, instituciónkunap kikin munayninmantan rurasqa karqa. Chay llamk'aykunamanta pachan kayhina yachaqaqqa sapa kuti musuqyaspa saphichakun.

Kay kimsa chunka ñawpa watakunapiñan iskay simipi, iskay kawsaypi yachaqaqqa Estadop allin yupaychasqa ñawpaqman purin. Chayraqmi yachaywasikunaqa ayllukunap yachayninta, hinallataq hawa ayllukunap yachayninta ima kuskata, yachakuq irqikunaman haywarinku.

Kunan pachakunam Estadoqa llapa Perú suyuq runankunata hukllachasqata uywapayan. Chayta musyaspam, hina qhari irqiman, hina warmi irqiman may yachasqankunata hap'ispa, hawa llaqtakunap yachayninkunatawan hap'ispa llapan irqikunata allin yachaqaqpi sayachin/t'akyachin.

Estadop munasqaqqa manam llaqta runap, yachachiqkunap, umalliqkunap, EIB kamachiqkunap umanpi hap'inchu, manataq wiñanchu. Chayraykuchari mana allin yachayta irqikuna tarinkuchu.

Suyunchikpi Yachaypi Kamachikuqkunap, kay iskay simipi, iskay kawsaypi, iskay yachaypi, rurayninkuna manan rikhurinraqchu.

Imaraykuchus paykunaqa mana llapan kallpankuwanchu llamk'anku. Chayraykum allin yachaqaq ñanman mana chayanchikchu.

Hawa suyukunap yanapayninkunawan llamk'apakuq runakuna, wakchakunaq sutinpi, allin kawsay tariq munaqkuna, llamk'asqanpi manam allinmanchu apanku. Aswanpis ayllukunaq yachayninta, munayninta, t'iqsi muyu qhawakuyninta ima waqllichinku.

Kay llaki qhawariypi CARE PERÚ nisqa institución, waranqa isqun pachak isqun chunka suqtayuq watapi (1996) ayllu runakunap yachaywasinkunapi wawakunawan ima llamk'ayta qallarín. Chaypaqmi iskay simipi, iskay kawsaypi (EIB) nisqata allin kasqanta qhawarin, chaywan yachayninkunata, kawsayninkunata, munayninkuta uqarispá yachaqachin. Manam CARE PERÚ institución nisqa ch'usaqmantachu qallarín, llapa ñawpa yachaykunata pallakuspan, astawan yuyaychakuspa allin EIB nisqa purinanpaq yanapakun.

QHICHTWA YACHACHIYMANTA

Sichus irqikuna kikin siminpi yachayta qallarinku chayqa allin t'akyasqa runakunam kanqaku. Chayhina kaptinqa, allin chiqanchasqam kachkanku kastilla simipi yachaqayta qallarínankupaq, chaywantaqchá umanta, sunqunta huk yachaykunam allinta kicharinqaku.

Yachachiqkunaqa kay yachaqay yuyaypiqa may allinpunim llamk'aynim. Kay ruraykunapaqqa yachachiqkunap yachayninga alli allin hatunmi kanan. Runasimita alli allinta rimanán, ñawinchanán, qillqanan ima. Hinallataqmi ñawpa runapa yachayninkunata palla pallarispá irqikunata yanapanqa, allin wiñananpaq, allin kawsananpaq, allin yachananpaq, chaywan munayta maypiña, kaypiña, chhaqaypiña kaspapis purikunanpaq.

ALLIN KAMACHIY

Qhichwa yachachiypiqa kay allin kamachikuykunata umanchakuna:

- 1 Ch'ulla kutillam qillqayta, ñawinchayta yachaqanchik.
- 2 Yachachiqpa yanapaynin irqikunap umanchayninta wiñachin.
- 3 Yachaqayqa runakunap munayninta, mañakuyninta saksachin.
- 4 Simi, yuyay, kawsaypiwan wakillapuni yachaqaypiqa purinanku.
- 5 Yachachiqpa rimaynin yachaynin, kawsay yachaynin irqikunap allin yachaynipi yuyaychakun.
- 6 Hukmi qillqay, huktaq rimay, manam rimasqanchikmanhinachu qillqanchik.

QILLQA TAPUKUYPI, QILLQA PAQARICHIYPI YUYAYCHAKUY

QILLQA TAPUY

QILLQA TAPUYPI ÑIQ'IKUNA

Ñawpaq ñiq'i

QILLQAWAN TINKUY:

Kay ukhupi kaykunata qhawana, rurana, yuyaychana ima.

- ? Qillqap qayllanpi siq'ikunata.
- ? Ima qillqaman rikch'asqanta.
- ? Pimantataq rimachkan.
- ? Pitaqchá qillqasqa.

Iskay ñiq'i

QILLQA ÑAWINCHAY: SAPANKA CH'INLLA ÑAWINCHAY

- ? Ñawillawan qillqa ñawinchay.
- ? Ch'inlla ama rimapakuspa.
- ? Utqaylla ñawinchay.
- ? Qillqa ñawinchasqamanhina yuyaychay.

Kimsa ñiq'i

IRQIPURA QILLQASQANKUTA TINKUCHINKU

- ? Imamantataq qillqa rimasqanta.
- ? Imaynatataq yuyaychakurqanku.
- ? Yachachiq tapusqanmanhina yuyaychakuy.

Tawa ñiq'i

QILLQAP YACHAYNIN

- ? Kaqmanta ñawinchay, yuyaychasqankuta ch'uyanchay, imaymana ruraykuna qillqap yachaynin yachanapaq.

Pichqa ñiq'i

IMAYNATAM ÑAWINCHAYPI YACHAQANCHIK

¿Imakunataq ruraraqanki chay qillqap yachayninta yachanaykipaq?

¿Imaynataq kay qillqata ñawinchaspa tarikurqanki?

Suqta ñiq'i

SIMIP UKHUN ALLIN RIQSINAPAQ SIMIKUNA

ALLIN RURANAPAQ YACHAYKUNA

Imayna qillqap ukhun purin chay yachanapaq simikuna

QILLQA PAQARICHIY

QILLQA PAQARICHIYPI ÑIQ'IKUNA

Ñawpa ñiq'i

IMAYNA QILLQA WAKICHIY

- ? Imamanta qillqay.
- ? Pipaq/pikunapaq qillqay.
- ? Pikunahina qillqay.
- ? Imapaq qillqay.
- ? Imatan niyta munakun.
- ? ¿Sichus qillqasqa mana allin rurakuptin imataq kanman?

Iskay ñiq'i

ÑAWPA ÑIQ'I QILLQA PAQARICHIY: SAPANKA IRQI QILLQANQA

- ? Allin allin yuyaykunata chiqanchasqa hunt'asqa qillqa paqarichiy.
- ? Qillqasqap patanchasqanta yupaychaspa qillqay.

Kimsa ñiq'i

SAPA IRQI QILLQASQANTA TINKUCHIN, ALLIN QILLQAQKUNAP QILLQASQANKUNAWAN IMA

- ? Sapanka irqi ñawpa ñiq'i qillqasqanta yachaq masinkunawan tinkuchin.
- ? Sapa irqi qillqa rurasqanta allin qillqaqkunap, qillqasqankunawan tinkuchin.
- ? Qillqasqapi maypi pantasqata yuyaychay chaymanta allichay.

Tawa ñiq'i

ISKAY ÑIQ'I QILLQAY

- Allin kaqmanta qillqanapaqqa kay qillqa kamachiykunata yupaychay:
- ? Hunt'asqa simikunata qillqay.
 - ? Hatun qillqakunawan qallay.
 - ? Ch'ikukunata kasqanmanhina chimpuy.
 - ? Yuyaychasqa simikunata qillqay.
 - ? Yuyaychasqa rimaykunata qillqay.
 - ? Achka huñusqa rimaykunata wakichispa qillqay.

Pichqa ñiq'i

**SAPA IRQI HUNT'ASQA ALLIN CH'UYA
QILLQATAQILLQAN**

? Ch'uya qillqa ruray.

Suqta ñiq'i

QILLQA CHANINCHAY

? Sapa irqi qillqanta chaninchay.

? Yachachiq, irqikunap llamk'asqanta chaninchay.

? Irqi masin, qillqasqanta chaninchay.

Qanchis ñiq'i

QISPICHISQA QILLQA

? Sut'i sayaypura ima qillqawan qillqay.

? Raphipi yuyaykunata, munay mast'arisqata qillqay.

? Siq'ikunawan qillqakunata hunt'achiy.

? Qillqap sutinta chiqanchay.

? Llamk'ana k'uchu pirqapi qillqakunata k'askachiy/warkuy.

Pusaq ñiq'i

IMAYNATAN QILLQASQATA PAQARICHINCHIK

? Ñawpaqta, imamanta qillqasaq nispa hamut'ay.

? Sapallay qillqay.

? Irqimasi qillqasqa qhawachinakuy.

? Yachachiqpa yachachiyninkunata uyariy.

? Kaqmanta qillqay.

Isqun ñiq'i

**SIMIP UKHUN ALLIN RIQSINAPAQ,
QILLQANAPAQ, SIMIKUNA**

ALLIN RURANAPAQ YACHAYKUNA

Imayna qillqap ukhun purin chay yachanapaq simikuna

QILLQA TAPUKUY

KUNTURMANTAWAN ATUQMANTAWAN

Huk kutis urqkunapi tutallamanta rit'i aminankama chayaykusqa. Huk urqu patapitaq kuntur sapallan tiyachkasqa. Hinas qunqaylla huk atuq wayq'u ukhumanta qhalitaraq phawamuchkasqa. Kunturtaqa qhawaykachansi, kunturtaqsi tiyasqanpi manas kuyurisqapaschu. Hinas atuqqa tapurisqa: ¿Yaw Kuntur masiy manachu chirisunki? Kunturqa manas imatapas rimarimusqachu, rit'itaqsi chayaykuchkallasqa. Mana kunturta uyarispa, wakmantas atuqqa tapurisqa: ¿Kuntur masiy manachu chiri chirisunki?

Kunturqa rit'ita phurunmanta chhapchirikuspa atuqta qhawarisqa, ahinata kutichisqa: ¿Maypitaq chiri qharita chirinman?. Hinas atuqqaq nillasqataq: Ñuqapis qhali qharin kani. Qharikama kaspaqa atipanakuyma yaykusun.

Chaypi yachasun pichus aswan qhari kasqa chayta. Chayta nispas atuqqa kunturwan kuska urqu patapi tiyaykullasqataq. Chhikaniqmanqa ahinatas kuntur atuqta tapurillasqataq: ¿Atuq masiy chiri chirisunkichu?. Atuqqa qhalita rimaspas ahinata amachakamusqa: ¿Maypitaq qharita chiriq kasqa?. Mayñas urqu patapi tiyasqaku, rit'itaq mana tatispa chayaykukuchkallansi.

Chaymanta kunturqa wakmanta atuqta tapurillasqataq: ¿Atuq masiy chiri chirisunkichu?. Hinas atuqqa yanqallantaña ñaño kunkawan rimarimusqa: ¿Maypitaq qharitari chiriq kasqa?.

Atuqqa anchatas rit'i khatatanankama huq'uykusqa, kunturtaq mana rit'i huq'unanpaq chhapchirikusqa, phurunkunamanta rit'i lluchk'ananpaq. Wakmanta kunturqa atuqta tapurillasqataqsi: ¿Atuq masiy chiri chirisunkichu? Atuqqa manañas imatapas rimarimusqañachu. Kunturqa qhawarisqa, atuqtaq chirimanta wañurqapusqa. Chayrayku kuntur kay atipanakuypi llallisqa.

Chaymantaqa huk allqamaris urqu kinrayta halaspa rikhurimusqa, atuqta wañusqata tarispa, ahinata nisqa: ¿Atuq masiy, imallapaqtaq mana atinaykiman yaykunki?. Kunturqa atipallasunkimanpunin karqa. Payqa rit'i urqupatakunapi tiyaqmari, chaymantapis hanaq pachantamá halan. Imaraqsi atuq masiy, kunanqa qhaliman tukuspa wañuyniykita tarinki.

Publicación de CARE Perú 2001

QILLQAWAN TINKUY:

¿Ima siq'ikunataq kay qillqap qayllanpi rikhurichkan?

Qillqap qayllampi siq'ikunata qhawaspa

- ? Atuq kunturwan rimanakuchkanku.
- ? Atuq kunturta rimapayachkan.
- ? Atuq kunturwan rit'i patapi rimachkanku.
- ? ¿Imamantataq rimachkankuman?
 - Chirimanta.
 - Punapi kawsaymanta.
 - Atuq kunturta qhalipayasqanmanta.
 - ¿Kuntur kutipakunchu?
 - ¿May chiqanpitaq rimachkanku?

¿Ima qillqamantataq rikch'akun?

- ? ¿Imaynataq kay qillqap patanchasqan?
 - ¿Willakuychu?
 - ¿Hawarichu?
 - ¿Takichu?
- ? ¿Imaynapitaq willakuy kasqanta yachanki?
 - Hatun wachu qillqayup kaptin.
 - Qillqap sutinta qhawaspa.
 - Achka wachu qillqayup kaptin.
 - Uywakuna chaypi rikhuriptin.

¿Pimantataq rimachkanman?

- Atuqmanta
- Kunturmanta
- Kunturmantawan atuqmantawan

¿Pitaq kay qillqasqata uqarisqa / qillqasqa?

- ¿Imaynatataq yachanchik pichus kay qillqasqata / uqarin / paqarichin?

¿Imamantataq kay qillqa rimanman?

- Atipanakuymanta
- Maqanakuymanta
- Kuntur atuq atipasqanmanta
- Punapi sinchi chirimanta, rit'imanta

Iskay ñiq'i

QILLQA ÑAWINCHAY: SAPANKA CH'INLLA ÑAWINCHAN

Ñawillawan qillqa ñawinchay

Ch'inlla mana rimapakuspa

Utgaylla ñawinchay

Qillqa ñawinchasqaykimanhina yuyaychakuy imakunamanta rimasqanta.

¿Ñawpaq nisqaykichikmanhinachu kay qillqasqa kasqa?

? Kunturmantawan Atuqmantawan rimasqa

Kimsa ñiq'i

IRQIPURA YUYAYCHASQANKUTA TINKUCHINKU

¿Imamantapunitaq kay qillqa rimasqa?

? Kunturmantapuni

? Atuqmantapuni

? Atuqpa wañuyninmanta

? Kunturpa rit'i rit'i urqkunapi Apu kasqanmanta

¿Imaynatataq yuyaychakurqanki?

? Atuq kunturta kumparimpaq mañakuyninmanta yuyakurqani

? Ñuqaqa atuq kunturta atipananta yuyaychakurqani

? Kuntur rit'i rit'i urqkunapi apu kasqanmanta

? Manam imapis, uywapis kunturtaqa rit'i rit'i urqkunapi llallinmanchu.

Yachachiq tapusqanmanhina yuyaychakuy

? Atuq kunturta sarupayayta (warmiyachin)

? Kunturqa atipanakun

? Atuq allquyaspa kunturwan atipachikun

Tawa ñiq'i

QILLQAP YACHAYNIN

Kaqmanta ñawinchaspa qillqap yachayninta ch'uyanchasun

? Manam qhali churakunachu

? Manam pitapis mana riqsispaqa allquchanachu

? Manam allin kallpayuqkunata, yachayniyuqkunata saruchanachu

? Pisi kallpayuq kaspapis ima ruraytapis rurapayaspaqa atillasunmanmi

Pichqa ñiq'i

¿IMAYNATAM YACHAQANCHIK ÑAWINCHAYPI?

¿Imakunataq ruraraqanki chay qillqap yachayninta yachanaykipaq?

- ? Sapallay ch'inlla qillqata ñawincharqani.
- ? Irqi masiykunawan yuyaychakusqayta tinkuchini .
- ? Kaqmanta ñawinchani.
- ? Yachachiqpa tapukusqankunata kutichini.

¿Imaynataq kay qillqata ñawinchaspa tarikurqanki?

- ? Kuisqachu.
- ? Llakisqachu.
- ? Munaychu qillqa kasqa .
- ? Imawanmi astawan sumaqta llamk'asunman.

Suqta ñiq'i

SIMIP UKHUN ALLIN RIQSINAPAQ SIMIKUNA ALLIN YACHANAPAQ RURANAKUNA:

Hawari allin ñawinchanapaq.

- ? Ch'ikukunata riqsina.
- ? Imaraykun hawari kasqanta yachana.

QHAWARINAPAQ:

- ? Kunturqa sapallan tiyachkasqa.
- ? Rit'itaqsi chayaykuchkallasqa.
- ? Atuq qhalitaraq phawamuchkasqa.
- ? Riti aminankama chayakusqa.
- ? Kuntur atuqta qhawarisqa.
- ? Atuq ñaña kunkawan rimarimusqa.

-SQA:

-sqa nisqa simi hunt'achiqta hawari qillqanapaq apaykachanchik, imaraykuchus, qillqap chay willasqanta mana rikurqachu.

QILLQA PAQARICHIY

Ñawpaq ñiq'i

¿IMAYNATATAQ QILLQATA WAKICHISUN?

Ñawpaqta rimanakusun.

Imamantapis qillqanapaq yuyaychakuna.

Kayhinatam munasqanchik qillqata paqarichiswan:

- Kawsaq kaqkunawan.
- Siq'ikunawan yanapakuspa.
- Pukllanakunata rikuchispa.
- Willakuykuna uyarisqamanta.

¿Pipaq/pikunapaq qillqasun?

- Ireqkunapaq.
- Machu runakunapaq, llapan runakunapaq.
- Yachachiqaq.
- Atikunmanmi pi munasqanchikpaq qillqay.

¿Pikunahinan qillqasun?

- Yachapakuqhina .
- Yachaqhina.
- Warmihina, qharihina.
- Rikuqhina / mana rikuqhina.

¿Imapaqmi qillqakun?

Imaymana willanapaq:

- Llakimanta.
- Kusiymanta.
- Wañuymanta.
- Raymichaymanta.
- Ruraykunamanta.
- Kawsaykunamanta.
- Allin qillqay yachanapaq.
- Musquykuna, munaykuna willanapaq.

¿Imataq sichus qillqasqa mana allin rurasqa kaptin kanman?

- Mana ñawinchay atikunmanchu.
- Mana ima kasqankaq yachakunmanchu.
- Umata muyuchikun/ phiñachikun.
- Ñawinchayta manchachikun/chiqnichikun/ wanachikun.

QHAWARINAPAQ:

Pukllay raymimanta willakuyta qillqasun:

Qallariynin:

- ¿Imaraykun tusunku?
- ¿Hayk'aqmi tusunku?
- ¿Maykunapitaq tusunku?
- ¿Pikunan tusunku?
- ¿Imawantaq llut'anakunku/ wallqanakunku/ hich'anakunku?

Chawpi puriynin:

- ¿Imaynan qhari warmip p'achan?
- ¿Imawantaq pukllaypa takinkunata waqachinku?
- ¿Imaynataq tusuypa thatkiyninkuna?

Tukuchaynin:

- ¿Ima pachakaman tusunku?
- ¿Imatan tusuypachapi mikhunku?
- ¿Imaynatan pukllay raymita tukuchinku?

Qillqasqap patanchasqanta yupaychaspa qillqana.

Iskay ñiq'i

ÑAWPA ÑIQ'I QILLQA PAQARICHIY: SAPANKA IRQI QILLQANQA

Alli allin yuyaykunata, kamachiykunata chiqanchaspa sapa irqi hunt'asqa qillqata paqarichinan.

¿Imaynatataq qillqayta qallarisun?

- Hatun qillqawan qillqayta qallarina.
- Sapa yarayma qallariypi hatun qillqawan churana.
- Sapa qillqapi kanan: Qallariynin, Chawpi puriynin, tukuchaynin, qillqap sutin, qillqaqpa sutin.

Kimisa ñiq'i

SAPA IRQI QILLQASQANKUNATA TINKUCHIN, ALLIN QILLQAQKUNAQ QILLQASQANKUNAWAN IMA

Sapanka irqikuna ñawpa ñiq'i qillqasqanta yachaq masinkunawan tinkuchin.

- Yachaq masinman qillqasqanta qhawachin, maypi pantasqanta yachananpaq.
- Irqi masinpa nisqanmanhina qillqanta allichan.

Sapa irqi qillqa rurasqanta allin qillqaqkunap, kikin rikch'aq qillqasqankunawan tinkuchin.

- ¿Qillqanpa patanchan allin qillqaqkunap qillqasqanman rikch'akunchu?

Qillqasqanpi maypi pantasqanta yuyaychakun chaymanta allichan.

Tawa ñiq'i

ISKAY ÑIQ'I QILLQAY

Allin kaqmanta qillqanapaqqa kay qillqa kamachiykunata yupaychana:

- Hunt'asqa simikunata qillqana.
- Hatun qillqakunawan qallarina.
- Ch'ikukunata kasqanmanhina chimpuna.
- Yuyaychasqa simikunata qillqana.
- Yuyaychasqa rimaykunata qillqana.
- Achkha huñusqa simikunata wakichispa qillqana.

Pichqa ñiq'i

SAPA IRQI ALLIN CH'UYA QILLQATA QILLQAN

- Sapa irqi ch'uya qillqata qillqan.

Suqta ñiq'i

QILLQA CHANINCHAY

Sapa irqi qillqanta chaninchan:

- Qillqanta qhawan: sichus k'apa qillqakunawan, allin qillqawan, allin mast'arisqa raphipi kaptin allin ninqa, kusikunqa ima.

Yachachiq, irqikunap qillqasqanta chaninchan.

Irqi masintin qillqasqankuta chaninchanakunku.

Qanchis ñiq'i

QISPICHISQA QILLQA

- ? Sut'i sayaypura ima qillqawan qillqana.
- ? Raphipi yuyaykunata munay mast'arisqata qillqana.
- ? Qillqata siq'ichay.
- ? Qillqap sutinta chiqanchana.
- ? Llamk'ana k'uchu pirqapi qillqakunata warkuna.

Pusaq ñiq'i

IMAYNATAN QILLQASQATA PAQARICHINCHIK

- ? Ñawpaqta, imamanta qillqasaq nispa hamut'ani.
- ? Sapallay qillqani.
- ? Irqimasintin qillqasqaykuta qhawachinakuyku.
- ? Yachachiqa yachachiyninkunata uyarini.
- ? Kaqmanta qillqani.

Isqun ñiq'i

SIMIP UKHUN ALLIN RIQSINAPAQ, QILLQANAPAQ SIMIKUNA

ALLIN RURANAPAQ YACHAYKUNA

QHAWARINAPAQ

P'unchaw tukuptinhina qharikuna mikhunku, hina warmikuna mikhunata qaranku; chaymanta warmi qhari samakunku.

Qharihina kay warmi kallpasapa imatapis rurayta atin.

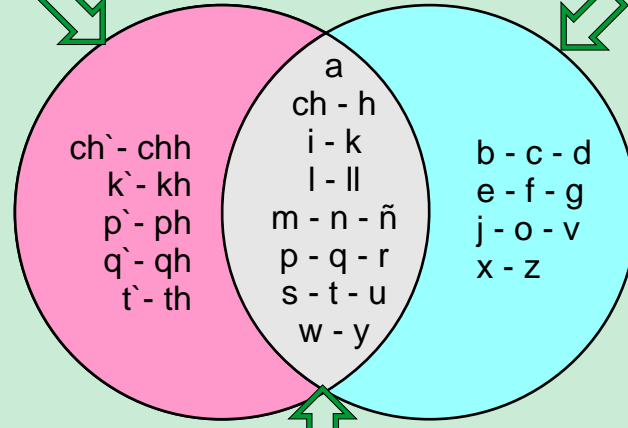
-HINA

-hina.- Kay suti hunt'achiqta apaykachanchik ima iskaykaqta tinkuchinapaq.

Achahala

Qhichwa Simip
Qillqakuna

Castilla Simip
Qillqakuna

Iskaynin Simipi
Puriq qillqakuna

Qillqakunap Sutin

a - ch - chh - ch' - h - i - k - kh - k'
a - cha - chha - ch'a - ha - i - ka - kha - k'a
l - ll - m - n - ñ - p - ph - p' - q
la - lla - ma - na - ña - pa - pha - p'a - qa
qh - q' - r - s - t - th - t' - u - w
Qha - q'a - ra - sa - ta - tha - t'a - u - wa
y
ya

Rikuchinapaq

Sapan t'uqyaqkuna	Sapan t'uqyaqwan puriq qillqakuna		
a, i, u	h, l, Ll, m, n, ñ, r, s w, y	p, t, ch, k, q	Qasi puriq qillqakuna
		ph, th, chh, kh, qh	Phukuq qillqakuna
		p', t', ch', k', q'	T'uqyaq qillqakuna
(3)		25	

QILLQA TAPUY

P'ITIKIÑA SIPASMANTA¹

Huk ayllupi huk runa tiyaq kasqa. Chay runap wasinmanqa huk ch'isi iskay sipaskunas chayan: ¡Tatay! ¡Mamay! Qurpachariwayku- nispa.

¿Pitaq Kankichikri? ¿Maymantataq kankichikri? - nispas wasiyupqa tapurin,

- Papa ayllumantam kayku, mamaykuqa P'itikiña, taytaykutaq Uqi Lumu nispas sipaskunaqa kutichikunku.
- Qamkunaqa ¿chinkaspachari purimuchkankichik? nispas wasiyup warmiqa tapuykullantaq.
- ¡Manam chinkaykuchu! Mamaykun runata khuyapayaspa “wakcha runakunata waturqamuychik” nispa kachamuwanku- nispas ninku.

¹ Suyunchik Lenguaje Tercer Grado PEEB Puno Pág 14

Kay runaqa tukuy sunqus chay sipaskunataqa chaskin, hinaspas musuq wasipi, musuq paqucha qarakunapi, musuq llikllakunapi qurpachan.

Qhipantin paqarin chay sipaskunaqa manas kapusqakuchu . Musuq wasipiqa iskaynin llikllallas papa hunt'a watarachkasqa. Chay llikllakunapiqa:

P'itikiña, lumu, linlihinchu, imilla, puquya, ukukuri, imaymana rikch'aq papakunas watarayachkaqkasqa.

Chay wasiyup runaqa ayllu masinkunatas waqyachin, hinaspas qhawaykunku, qhipamantaqsi llapantin phasminakunku. Chay p'unchawmanta papa mamataqa uywanchik.

Qurpachakuy maskaq runamanqa tukuy sunqus imallatapis haywana.

KHIPILLU

Qhichwa simipiq, manam iskay hanllalli/sapan t'uqyaqkuna kуска puriyta atinmanchu. Qillqapi chay khipillukuna mana kananpaq **w, y** nisqa qillqakunata chawpinchaykuna.

Qhawarinapaq:

NINCHIK	QILLQANANCHIK
[waira]	< wayra >
[sua]	< suwa >
[auqa]	< awqa >
[tauqa]	< tawqa >
[Waiqi]	< wawqi >
[Maipi]	< maypi >

ALLIN YACHANAPAQ RURANAKUNA:

Khipillukuna allin purinapaq kamachiykuna:

1. Qhichwa simipiq manam khipillukuna kanmanchu,
2. Qhichwa simipi, mana khipillukuna kananpaqqa **w, y** nisqa qillqakunawan chawpinchaykuna.
3. o, e, b, c, d, g, f, j, x, v, z, chay qillqakunaqa manam qhichwa simi ukhupi tarikunchu.

INKA-Q ALLPA-N-MANTA

1. Inka-q (1) allpa-n(2) ka-sqa. 2. Kay **timpu**-pi “Surata allpa” ni-sqa. 3. Chay inka-kunata **ispañul**-kuna hamu-spa sipi-pu-sqa-ku. 4. Puri-q wayra hina(3) ri-pu-sqa-ku-riki. 5. Kay-pi-qa allin-si-yá ka-sqa-ku kay Awsankati k'uchu-kuna-pi ka-rqa-n inka-nchis-kuna. 6. Hina-spa **ispañul**-kuna sipi-pu-sqa-ku warmi-ta qhari-ta quri p'acha-yuq-si. 7. Ñuqa-nchis hina palla-y-kuna-ta-pis(4) awa-q-puni-s ka-sqa-ku. 8. Chay inka-nchis-pa palla-y- ati-sqa-lla-n-ta-n kuna-n ruwa-sha-nchis(5) 9. Waskha simp'a-y-pas awa-y-pas inka-nchis-kuna-q-puni. 10. Puska-na-pisinka-q-puni. 11. Rumi-ta-pis challu-ru-lla-q ka-sqa-ku kuska-n-manta. 12. Wasi-ta-pis **puru** rumi-manta **aruwi**-wan hina rawa-sqa-ku. 13. Muna-sqa-n-ku-ta ruwa-q ka-sqa-ku. 14. Rumi-pis qati-na-lla-q ka-sqa. 15. Mana ka-sqa-chu mana kama-chi-na-qa ima-pis. 16. Inka-q-puni ka-ra-n allpa-qa. 17. May qhata-ta-pis may qaqa-pi-pas, allpa-ta suysu-spa llank'a-q ka-sqa-ku. 18. Chay-yá ñuqa-nchis-man allpa-ta saqi-wanchis inka. 19. Mayu-kuna-ta-pis pirqa-sqa mana **tirra**-ta unu-q apa-yu-na-n-paq. 20. Chay-wan ñuqa-chis-qa allpa-yuq ni-sqa ka-nchis. 21. Mana pay-kuna-wan-qa mana allpa-qa ka-n-man-chu ka-ra-n.

Allin ruranapaq yachaykuna:

- (1) Nótese que la variedad p del genitivo devino x en el cuzqueño-boliviano; dicho segmento ha sido normalizado en la ortografía como <q>.
- (2) Adviértase que en otras lenguas cuzqueñas (El presente texto corresponde al habla de la provincia de Quispicanchis) esta voz tiene la forma de la aspiración al inicio de la palabra.
- (3) En el cuzqueño, a diferencia de otros dialectos sureños, **hina** no ha devenido en sufijo, preservando todavía su autonomía léxica.
- (4) En este texto puede apreciarse la variación, al parecer libre, entre las formas **pis** y **pas** del aditivo (cf. Cap. VII, sección 7.52).
- (5) Nótese igualmente la variante -**sa** (sha) del durativo, que en otras hablas se da como sya (cf. Cap. V, sección 5.24)²

² Lingüística quechua. Rodolfo Cerrón Palomino CBC 1987.

QHICHWA SIMI

a) **Simiqa**, willayniyup huñusqa t'uqyaqkunam.

Qhawarinapaq: { wasi
chakra
lliklla
rumi
urqu
Supay

b) **Simi hunt'achiq**: Saphi mirachiq

Qhawarinapaq: { wasi - **kuna** - **wan**
chakra - **y**
lliklla - **n** - **chik**
rumi - **wan** - **raq** - **taq** - **puni**
urqu - **man**
supa - **y** - **ta**

RIMASQA QILLQANAPAQ

YACHAYWASIMAN KUTIY³

Yachaywasiman qhali qhali irqikuna purinku: wakin allin allin maqchisqa purinku; wakintaq ch'isllillaña purinku. Umalliq yachay wasip punkunpi wawakunata tukuy sunqunwan chaskin. Ch'islli irqikunata maqchikunankupaq unu phaqqhachaman qatin.

Llumpasqa irqikunataq yachaqmasinkunata yanapanku. Wakin jabonta haywanku, wakintaq kanlla umayup irqikunata ñaqch'anku.

Ahinatan yachaywasikunapi iskay waranqa qanchisniyuq watapi yachayta qallarinku.

³ Qillqata ñawinchaspa, alli allinta k'uskiy, hinamanta rimaykunata allichay, imaynam qhichwa simip phatminkuna purin chaymanhina (Ru+Qt+Ri)

RIMAYPA PHATMINKUNA:

Qhichwa simip phatminkuna:

- a) Ruraq
- b) Chiqaq tukusqa
- c) Rimana

¿Imaynatam chay phatmikuna rimay ukhupi purin?

Qhichwapiqa manam wakin simi/qallukunapihinachu rimay phatmikunaqa, aswanpis hukniraqtam purin:

- Ñawpaqtaqa purin	→	ruraq
- Chawpipi purin	→	chiqaq tukusqa
- Qhipapi purin	→	rimana

Qhawarinapaq:

1. Taytay papata q'ipin.
2. Anka wallpata mikhun.
3. Mamay millmata t'isan.
4. Wawa k'irawpa puñun.

ALLIN RURANAPAQ YACHAYKUNA:

1. Ruraq	→	rimaypi llamk'aq
2. Chiqaq tukusqa	→	Ima rurasqa
3. Rimana	→	rurasqam

RIMASQA QILLQANAPAQ

LIWLIMANTAWAN ATUQMANTAWAN

Tomado del libro: *Qampaq Qillqani II*, Pág. 27

Libro de lectura para niños Py. EDUBIMA

Unay pachakunapis liwli atuqwan tinkuq kasqaku. Atuqqa ninsi:

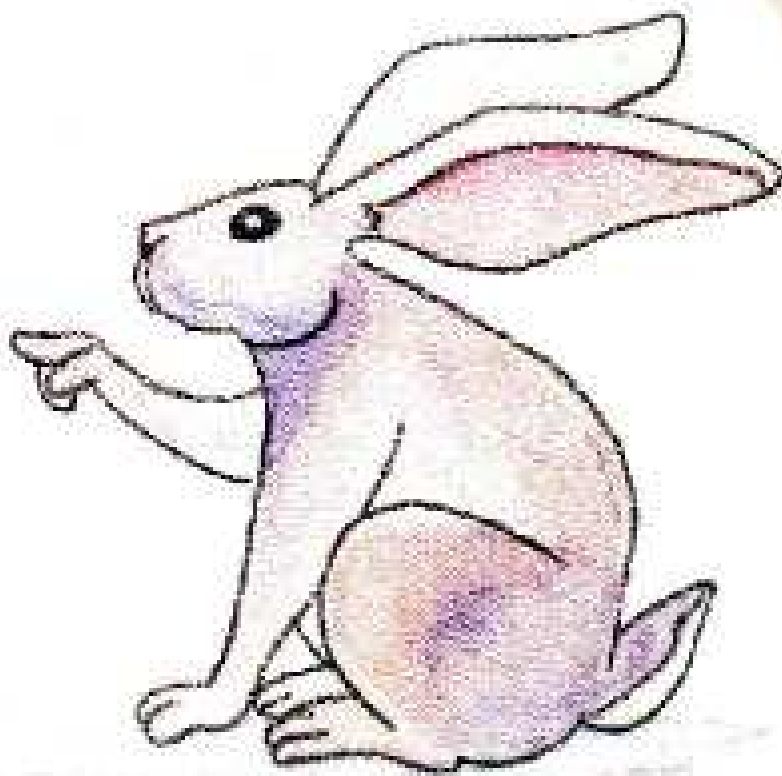
- ¿Wawqiy, imatataq rurachkanki? Hakuchu huñu purisun. Liwlitaqsi kutichin:

- ¿Maytataq purisun? Aswanpis kay qaqata tanqasun: nina paras, chikchis hamunqa. Atuqsi, kayhinata kutichin: - ¡Arí tanqasunyá!

Chaymantas, unaymanta liwli Atuqtaqa nin: - Qam qaqata tanqachkay, chaykamataq ñuqa hawata qhawamusaq. Chayta nispas Liwliqa chinkart'aqapun. Atuqqa awqasqa rikukuspas, phiñallaña, Liwlitaqa mikhurqunanpaq machkayta qallarisqa.

Chaysi, may unaymanta, liwlita tarirqun, hinaspa Atuq niykun: ¡Ahá ñuqamanta asikusqanki! Kunan ichaqa mikhusqayki. Liwlitaq nin: - ¡jama hinachu kay, ama mikhuwaychu!. Ñuqata, raymipi, luminaria k'anchachiqta mink'akuwanku. Aswanpis llamt'ata pallaysiway. Atuqqa: - ¡Arí yanapasayki!, ninsi.

Achkha llamt'atas pallanku, chaymanta liwliqa Atuqta nin: - Kunanqa qam llamt'a patapi tusunki, ñuqataq ukhumanta q'uñichimusayki. Atuqqa, - ¡Arí!, ninsi, hinas Liwli atuqta k'anaykapsqa.

CH'UYANCHASQA QILLQANAPAQ

CH'IKUKUNA

1	(.)	Yarayma ch'usu ch'iku
2	(.)	Qatiq ch'usu ch'iku
3	(.)	Tukuchiq ch'usu ch'iku
4	(,)	Samana ch'iku
5	(:)	Iskay ch'usu ch'iku
6	(¿ ?)	Tapuna ch'iku
7	(¡ !)	Musphana ch'iku

ALLIN YACHANAPAQ RURANAKUNA:

1	(.)	Yarayma ch'usu ch'iku. Sapa yarayma tukunapaq.
2	(.)	Qatiq ch'usu ch'iku. Yarayma ukhupi sapa rimana ch'ikunapaq
3	(.)	Tukuchiq ch'usu ch'iku. Qillqa tukunapaq
4	(,)	Samana ch'iku. Wachupi simikunata hukninmanta huk t'aqanapaq
5	(:)	Iskay ch'usu ch'iku. Simikuna yupay qallarinapaq, napaykuykunap qhipampi churanapaq.
6	(¿ ?)	Tapuna ch'iku. Imatapas watukunapaq
7	(¡ !)	Musphana ch'iku. Imatapas mancharisqahina rimarinapaq

MAMA HAK'AKLLUMANTA

Tomado del libro: Qampaq Qillqani II, Pág. 27

Libro de lectura para niños Py. EDUBIMA

Huk p'unchawsi mama hak'aklluqa puka haya uchuta mutk'api kutarquspa kimsa uñachankunaman papachata chhikan uchu kutachantinta utqaylla mikhuchin.

Paqariptin, sara chakraman puchkaykuspa chayan, chuqllutas huqariyta qallaykun, irqikunataqsi mana yanapankuchu, aswanpas sarap suni chukchanta wallqaykukuspa supay apaqta pukllaykunku.

Ch'isi chayamuptin mamanku sara wiru q'ipillaña sayk'usqa ima wasiman kutisun nin. Manas irqikunaqa ima saratapis pallasqakuchu, chayraykus irqikunaqa mana ima sara mikhunatapis chay p'unchaw mikhusqakuchu. Chay p'unchawmanta pachas irqikunaqa ñawpaqtaraq llamk'anku, chaymanta pukllanku.

CH'UYANCHASQA QILLQANAPAQ

Kamachiykuna:

QHAWANAPAQ	KAYHINATA RIMANCHIK	KAYHINATA QILLQANANCHIK
/p/ [f]	Uhay, ukyay, ufyay Waqsi, waksi, wafsi Lliqt'a, llikt'a, llift'a Rapha, rafra	Upyay wapsi Llipt'a Rapra
/t/ [s]	Usqay, ushqay Musk'a, Husk'u, usk'u	Utqay Mutk'a Hutk'u
/č/ [š]	Puska, phuska, phushka Pisqa, phisqa, pishqa	Puchka Pichqa
/K/ [x]	Llihlla, llixlla Ñuqñu Chaqra, chaxra Chixchi	Lliklla Ñukñu Chakra Chikchi
/q/ [x]	Waxra, Chuxllu	Waqra Chuqllu

Allin qillqayman chayanapaqqa tukuy kamachikuykunaman hap'ipakuna, kay qillqakunatam qhawaykachana, imaynatas qillqapi chiqanchakusqanta.

ll l	Qulqi Alqu, allqho Malku Walqa, walqha	Qullqi Allqu Mallku Wallqa
m n	Qan Kinsa, khinsa Llank'ay	Qam Kimsa Llamk'ay
-chk sh	Hamushani, hamusani, hamuhani, hamuchani, hamushiyani,	Hamuchkani
-pti qti	Hamuqtiyki	Hamuptiyki
k s	Llapanchis, llapanchiq	Llapanchik
ñ n	Nuqa	Ñuqa
kh k	Mihuy, mikuy	Mikhuy
w Y	Wayqi, wayki	Wawqi

ALLIN RURANAPAQ YACHAYKUNA.

KAQNIN

-p / pa Simi hunt'achiqqa pipa / imapa kaqninta niwanchik.

QHAWARINAPAQ

Wasip punkun; mamap palliran; wawap walin ;

Allquypa chupan; yawarpa llimp'in; atuqpa chupan;

- a) Sichus saphi rimay sapan t'uqyaqkunapi / hanllallipi tukun chayqa kay **-p** simi hunt'achiqta yapaykuna.
- b) Sichus saphi rimay sapan t'uqyaqkunawan puriq qillqakunapi tukun chayqa **-pa** simi hunt'achiqta yapana.

Kalpachanapaq

1. Huk'uchas misi qatiriptin hutkunman phawaykun.
2. Huk urpichas rapranta p'akikuspa mana halayta atisqachu.
3. Warmiqa iskay uwihap millmanta pichqa p'unhawpi puchkasqa.
4. Chakra warmikuna llikllapi papata q'ipisqaku tarpunankupaq.
5. Irqikuna sarap chukchankunawan turukunata munaychasqaku.

TUKUY ÑAWRAY QILLQAKUNA ÑAWINCHANAPAQ

K'AYRAMANTAWAN ATUQMANTAWAN

(Hawari)⁴

Kay wayq'untaqa huk mayu phawan, chaypi huk Atuq tiyasqa. Chay mayupitaq k'ayrakuna tiyasqaku.

Huk p'unchaysi k'ayrakunaqa:

K'ar, k'ar, k'ar nispa Atuppa ñawpaqimpi, qhipampi, pañanpi, lluq'impipi qaparimuq kasqaku.

Chaysi Atupqa ancha phiñallaña:

Imaraykutaq qatipawankichik? ¡Imaraykutaq millayta ch'aqwankichik!

Manachu kaymanta ripuwaqchik, nispa qaparisqa.

K'ayrakunaqa yapamantas:

K'ar, k'ar, k'ar nispa atupqaq turiasqaku

⁴ K'ayramantawan Atupmantawan, MINEDU DINEBI, Adaptación de Rufino Nonato CHUQUIMAMANI VALER, Lima Perú 2005.

Chaysi K'ayraqa:

Allinmi, munaptiykiqa atipanakusunchik. Ñuqataq unu ukhunta, qamtaq mayu patanta

Hayk'aqtaq phawasunchikri? Nispa K'ayraqa tapusqa.

Atuqtaqsi kimsa p'unchaymanta phawasunchik nispa kutichisqa. Chay kamataq k'ayrakunaqa imayna phawayta wakichisqaku.

Chay p'unchaw chayamuptinsi k'ayraqa “Ch'ultin k'ar, k'ar, k'ar” nispa unuman yaykusqa; chayta rikuspas Atuqqa mayu patanta pawayta qallarillantaq.

K'ayrata atipayta yuyaspas Atuqqa mana samaripa patapi qalluntin phawachkan. Atuqpaqtaqa sunqunsi yaqa t'uqyarqun. Atuqqa sayk'uymantas pampaman kumparparikun. Atuqchaqa yaqas wañuyninta taripan.

Atuqqa unaysi unqusqa. Atuqqa huk cardiologowansi Lima
llaqtapiraq hampichikamusqa. Chay kutimantas Atuqqa
kunankama patapi qalluyuctaq, hamllasqataq phawan.

Upa Atuqqa “huk K'ayrawanmi phawachkani” nispas
phawasqa. K'ayrakunataqsi huk hukmanta unuman
yaykuykusqaku Atuq sapa qayllaptin.
K'ayrawan rimasqanman hina, Atuqqa chay wayq'umanta
wak karuniq wayq'uman tiyaq ripusqa.

**Chayllatan runa rimakun: Chayraykus pisi
kallpakunataqa mana allquchakunachu.**

TUPAQ AMARUMAN HAYLLI⁵

T'uqyaq ninawanchá
phatachinqaku. Kaqnintachá q'ipinqaku
pampantachá chutarinqaku. P'anaspachá
simintapas ninawan hunt'achinqaku.
Phatachinqakuchá:
¡manataqchá wañuchiyta atinqakuchu!

Uma chakimanta sayachinqaku.
Qapariynintachá kiruntawanchá sik'irinqaku.
Phiñarikuypichá hayt'anqaku. Chaymantataq
yawarchanqaku
¡manataqchá wañuchiyta atinqakuchu!

⁵ Alejandro Romualdo (Kastillapi harawisqam) "Qillqasqakuna" nisqamanta hurqusqa Sexto Grado PEEB Puno 1998 Pág. 12

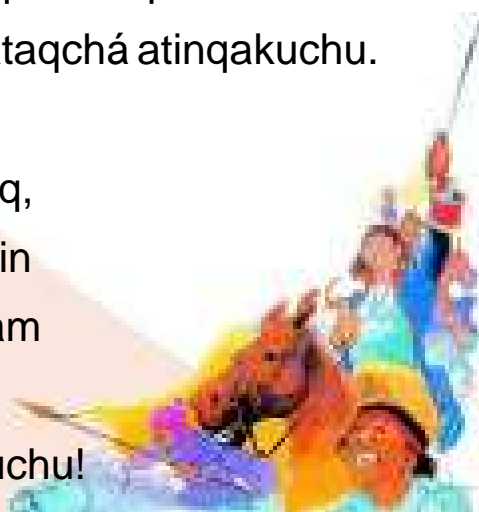
Yawarwanchá umanta pillunqaku,
p'anaywantaq uya tullunta, waqtantaqa
tumiwantaq. Allpatachá kanichinqaku
P'ananqakuchá
¡manataqchá wañuchiyta atinqakuchu!

Ñawintawan musquynintawanchá hurqunqaku.
Qaparichkaspachá ñak'anqaku.
T'uqyachinqakuchá. Wañunanpaqtaq p'ananqaku
k'iñanqakuchá:
¡manataqchá wañuchiyta atinqakuchu!

Phatachiytachá munanqaku manataqchá atinqakuchu.
P'akiriytachá munanqaku manataqchá atinqakuchu.
Wañuchiytachá munanqaku mantaqchá atinqakuchu.
Ñak'aytachá munanqaku,

Qhillichaytachá, saruytachá, ñut'uytachá munanqaku.
Phatachiytachá munanqaku mantaqchá atinqakuchu.
P'akiriytachá munanqaku manataqchá atinqakuchu.
Wañuchiytachá munanqaku manataqchá atinqakuchu.

Kimsa p'unchaw ñak'arichkaptintaq,
llapaña ñawinkupaq tukukuchkaptin
kay pachapi qispirikuyta qaparispam
kutimunqa
¡manataqchá wañuchiyta atinqakuchu!

PAMPA UYWAKUNA

(Taki)⁶

Huk'uchita, huk'uchita
¿uqa sihita k'utuspachu
“Qhachun luluña kani” ninki?

Atuqchalla, atuqchalla
¿Runaq uywanta mikhuspachu
”sullk'a qataymi kani”, ninki?

Liq'ichitu, liq'ichitu
¿P'alta umayuq kaspañachu
“Q'umir wayruru kani”, ninki?

Añaschalla, añaschalla
¿Pampakunata t'uquspachu
“Chakra ruraqmi kani”, ninki”?

QARA MALITA

(Taki)⁷

¡Qué tal lisura! ¡Qué tal vergüenza!
Lima llaqtata chayaraqapusqanki
Arikipa llaqtata riqsirqapusqanki
¿Maytaq, maytaq qara malitayki
Kurusiru pustupi t'aqwichikunayki?

¡Qué tal lisura! ¡Qué tal vergüenza!
T'iqi kalsunata rantirqukusqanki.
Puka kalsunawan churarqukusqanki
¿Maytaq, maytaq puka pullirayki
Kurusiru lasapi kuti tikranayki?

¡Qué tal lisura! ¡Qué tal vergüenza!
Taku sapatuta rantirqukusqanki
Taku sapatuwan churarqukusqanki
¿Maytaq, maytaq hiwi husut'ayki
Kurusiru pampapi llama michinayki?

¡Qué tal lisura! ¡Qué tal vergüenza!
Yana chukchaykita k'urpayachisqanki
Yana chukchaykita phurqiyachisqanki
¿Maytaq, maytaq yana sumpiruyki
Alphiris wasipi qichuchikunayki?

MANA UNQUNAPAQ

(Taki)⁷

(Melodia carnaval de Arequipa)

Mana unqunaypaq kinuwata mikhuni
Mana unqunaypaq qañiwata mikhuni
Lichita upyani, aychata mikhuni,
Runtuta mikhuni kallpayuq kanaypaq.

Llump'a mikhunaypaq makiyta maqchini.....
Allin t'impusqata unuta upyani.....(kutiy)

Kallpayuq kanaypaq runtuta mikhuni,
Papata, hawasta, siwarata ima,
Naranhakunata platanukunata.

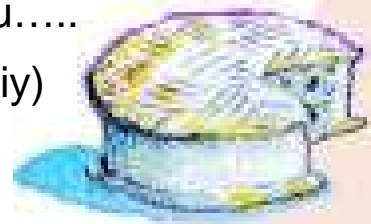
Llump'a mikhunaypaq makiyta maqchini.....
Allin t'impusqata unuta upyani.....(kutiy)

Mana chhullinanpaq kurpuyta p'istuni
Mana unqunaypaq matita upyani
Unu t'impusqata upyakullanitaq.

Llump'a mikhunaypaq makiyta maqchini.....
Allin t'impusqata unuta upyani.....(kutiy)

Mana unquy kanchu, manan wañuy kanchu.....
Aylluypi tiyayku, mana unquyaspa.....(kutiy)

Ruraqkuna: EDUBIMA

ISKAY SIMI RIMAQ MISI

(Kusikunapaq qillqa)

Pampa pampa wasipis huk rumphu wirasapa, Machin sutyup misi tiyaq kasqa, hinallataqsi huk tullu, sinchi uqi huk'uchachapis chaypi kawsakuq.

Iskay wasi uywakunas, may pacha may pachas tinkuripku wasi puriykachasqankupi.

Wasiyup mamas pisi p'unchawllapaq llaqtata purin, ichaqa sinchi uhus chaypi hap'irqun, chayraykus mana pampa pampa wasinman utgay kutipunchu.

Rumphu misis, mamanpa sumaq q'apayniyup tiqtisqa aychachakuna qusqanta yuyaripa waqakun.

Uqi huk'uchas, p'itakachayta qallaykun, wiksanta yarqaymanta t'uquypaqraq nanaykun. Usuq siwarachakunata, t'antachakunata yuyarispas paypis waqakun.

Misis huk p'unchaw huk'uchap t'uqu yaykusqanta rikurqun, chayllapi munay q'apay, q'aspasqa aychachakunata yuyarirqun. Puñusqan tiyana patamanta urayurquspa t'uqup punkunpi huk'uchata suyan. Huk'uchas misita mutkhirispa mana llusqsimunchu. Misis sinchi suyusqanmanta, yarqay patapi rikukuspa, kayhinata rimapakun: - allquhina kanisqa, - hinas misisqa - waf, waf - nispa kaniykun; huk'uchas kaniq allquta uyarispa llusqirqamun, misis chaypipuni mikhurqun.

Misis, ña puñunanpi puñuyapatapiña nin:

- ¡ASWAN ALLINMI! -

- ¡ISKAY SIMIPI RIMAY! -

WILLAY QILLQAKUNA

PACHANTIN LLAQTAKUNAPA RUNAQ ALLIN KANANPAQ HATUN KAMACHIY

Paqarichik: Huñunasqa Naciunkuna

Tikrapayaq: DINEBI

Lima, inti raymi 2003

PACHANTIN LLAQTAKUNAPA RUNAQ ALLIN KANANPAQ HATUN KAMACHIY

Qallariynin

Qispisqa kawsakuywan kay pachapi tukuy imapi hawka kawsakuyqa sumaq sapichasqam kachkan kay qillqapi: Lliw runakunaqa mamanchikpa wachakuwasqanchikmantapunim mana pipapas usuchisqan allin qawasqa hinaspa kaqlla derechuyuq kananchik.

Runakunam tukuy mana allin ruwaykunaman chayarunku, runapa derechunakunata mana sumaqta riqsispanku utaq yachachkaspankupas chaykunata mana kaqpaqpas hapispanku, lliw runakunam munanchik hamuq punchawkunapi allin kawsakuyta; tukuy manchakuykuna hinaspa muchuyllapi wakcha kaykuna chinkaruptinqa lliw runakunam mana manchakuspaña rimarisun imam umanchikpi kaqta, mana manchakuspataqmi chaskisun imam yachay munasqanchiktapas, iñisqanchiktapas.

Kananmi Runakunapa Derechun waqaychaq munayniyuq kamachikuykuna, chay kamachikuykunam mana pimanpas sayapakuspa yanapanan.

Kay pachapi nacionkuna allipanakuyta armanankupaqmi sunqunchikpi munaypaq munananchik hinaspa chay munayta chiqichinanchik.

kay pachantin nacionkuna huñunakuypi kaq llaqtakunam kay qillqapi chiqapyachirqaku lliw runakunapa derechunpi iñisqankuta hinaspa rimanakurqaku runakunaqa qari kaspapas utaq warmi kaspapas kaqlla derechuyuqkama kasqan riqsichiyta. Tukuy chaykunata sumaqta yachaykuspaqa qispisqa kawsakuyninchikpa kallpanchasqanmi aswan sumaqtaraq llamkasunchik llaqtanchik hatunyananpaq.

kay pachantin nacionkuna huñunakuypi kaq Estadukuna rimanakunku lliw runakunapa derechunchikqa hinaspa qispisqa kayninchikqa llapallanpa allin chaskisqa kananpaq.

Sichus llapallan runakuna huk yuyayllawan hapinchik kay qillqapi churasqa derechukunata qispisqa kayninchikkunata ima chayna allin riqsisqa kaspaqa chiqapmi kanqa.

PERÚ SUYU KAMACHIKUQKUNAPA RIMANAKUSPA

Tikraqkuna: DINEBI⁸

Lima, 2003

MUNAYNIN

Huk ñiqi Política de Estado nisqanmanta

Democracia nisqapas, derechunchikkunapas allin kallpachasqa kananpaq

Allin democracia nisqa kananpaq, llapa runakunapa *derechunkuna* allin kallpachasqa kananpaqmi rimanakuyku. Chaymi kanqa takyasqa kawsaypi puririnapaq, kamachiqninchikkunapas chuya chuya akllanakuypi yaykuspa, paykunapura ayninakuspa, yanaparinakuspa ima pusawananchikpaq. Nillaykutaqmi, chaytaqa runakunapa umalliqninkunawan kуска kamachiptinkum hatarinqa. Chaymi llapallan runapa derechunkuna aswan kallpanchasqa, aswan sapinchasqa kanqa; llapallan runakuna huñurinakuspa, chulla runahinalla chay democracia nisqata wiñarichinqa, Estadupa Hatun Kamachinanta qawarispas.

Chaykuna qispichinapaqmi Estadoqa:

(a) Perú suyupa Hatun Kamachinan amachasqa kanqa, kamachikusqanmanhina kawsanapaq, llapan suyukunawan, llaqtakunawan kуска Perú hatun suyupa chulla sunqulla, chulla umalla kananpaq.

(ch) Runakunapa yuyaymanayninkunata qawarispas chaninchanqa, organizacionninkunatapas kallpanchaspa qawarillanqataq; hinallataq runakuna mana sarunchasqa kanantapas qawanqa, imaraykuchus Estadoqa runata ayllu ukupi, llaqta ukupi aswan chaninchasqanrayku.

(h) Allin kawsaypi tiyanapaq, chuya akllanakuy ukupi tiyaspa yachakunapaq yanapanqa, hinallataq allin runahina, derechunchikkunatapas, rurayninchikkunatapas allinta ruraspas purinapaq yanapallawasuntaq.

(i) Mana uyariy munaq runakunapaq, kamachiykunata mana kasukuspa puriq runakunapaqpas Estado wanachikuykunata hurqumullanqataq.

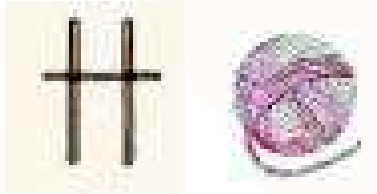
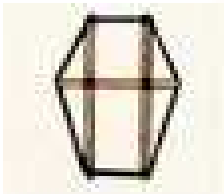
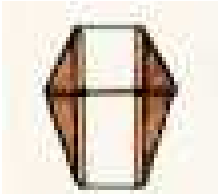
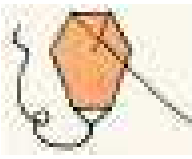

COMETA RURAY

Cometa ruranapaqqa

Kanan:

- Tisichakuna
- Raphikuna (Ilimp'i)
- Ñaña q'aytukuna
- K'askachina lawa

Ruraynin:

KAMACHIKUYKUNA	SIQ'IKUNA
1. Kimsa ñaña tisichakunata akllaspa, kayhinata ñaña q'aytuwan watay.	
2. Ñaña q'aytuwan tisichakuna tukuynin muyuripta watay.	
3. Tisichakuna t'iqisqaman raphita, utaq lastikuta k'askachiy ñaña q'aytuman raphichata lawawan k'askachiy. Lastikukunata waraqu kichkawan t'ipay.	
4. Ruwasqayki cometa phawananpaq huk chupata churaykuy. Chutanaykipaqtaq q'aytuwan watay.	
5. Kay cometata wayra pachapi phawachiy.	

YUYU HAWCHA

(Wayk'unapaq qillqa)

KANAN:

- ? Yuyu laqhi
- ? 2 uma siwulla
- ? 1 kiru ahus
- ? Manteca
- ? Papa
- ? Sara

WAYK'UYNIN:

1. - Yuyu laqhita allinta maqchiy.
2. - Yuyu laqhita ñut'uchay.
3. - Yuyu ñut'usqata allinta chayanankama t'impuchiy.
4. - Ununta ch'umay.
5. - Iskay siwullata, ahusta ima mantecawan huk mankapi thiqtichiy.
6. - Chayman pisi unuta kachiyuqta hich'aykuy.
7. - T'impuchkaq unuta, yuyuta, papa wayk'usqa pikasqatawan mankaman hich'aykuy. Wisllawan qaywispa chayta minuy.
8. - Chayta mut'itawan kуска qaraspamikhusun.

WAYK'UNAPAQ QILLQAP MUYUQIN / PATANCHASQAN

Mikhuypa sutin →

Mañakuynin: →

-
-
-
-
-

Ruraynin

- 1.-
- 2.-
- 3.-
- 4.-
- 5.-
- 6.-

IMAPAS RURANAPA Q QILLQAKUNA

CHASKI QILLQA

Puno, 22 p'unchawpi paray killa 2007 watapi

Wiraqucha:

Azángaro UGEL umalliq

Llaqta.-

Ancha yupaychasqa:

Allin yachaq llamk'ay yachaywasikunapi kamayuq

Hatun llamk'ay Iskay Simipi Iskay Yachaypi (EIB) nisqa purichiq CARE PERÚ Azángaro yachaywasikunapi yachachiqkunata huk hatun huñukuymán waqyarichkan. Chaypi astawan yachachiqkuna yachaykunata taripanankupaq. Chay huñukuymi: Hatun puquy killapi chunka pichqayuq p'unchawpi qallarinqa, kimsa chunka pacha puquy killa p'unchawpi tukunqa. Kay huñunakuymi UNA hatun yachay wasipi apakunqa. Chayraykun qamta UGEL umalliq wiraqucha mañakuykiku llapan yachachiqkunata willarispa hamunankupaq mink'arinki.

Hina kaptinqa:

¡kawsachun EIB!

¡Kawsachun yachapakuq irqikuna!

Marina Figueroa Díaz

Py. Kawsay umalliq

CHASKI QILLQAP MUYUQIN / PATANCHASQAN

Maymanta hayk'aq qillqakun

Pi chaskinqa

Mayman apachikun

Napayukuy

Willakuynin

Tukuchay

Apachiqa sutin, siq'in

MAÑAKUY QILLQA

MAÑAKUY: Unu mat'ina (medidor)
yanapakuyta mañakuyku

Azángaro Ilaqta Umalliq Wiraqucha:

UW

Ñuqa Sócrates Chipana Sonqo 01268642
DNI yupay riqsichiqniyup, Rumi rumi ayllu
umalliq, aylluypa sutinpi qamman
pampachakuyta mañaripa kutirimuyki,
kaykunata uyaripa yanapawanaykikupaq:

Ñuqaykun wasiykupi unu chaskinaykupaq, mana qullqiyuq kasqaykurayku
ñak'ariyku, chaymi sunquykuta muyurichimuyku, ichachus chunka unu
mat'inawan (medidor) yanaparinawaykikupaq.

Ahina kaptinqa wiñaypa wiñayninpaq yupaychasqa kanki.

Yachasqapunim Municipalidad ayllurunap allin kawsayninrayku llamk'asqanta,
chayrayku mañarikuyku.

Ayllu umalliq

MAÑAKUY QILLQAP MUYUQIN / PATANCHASQAN

Mañakuy :

Pipaq

Riqsichikuy

Mañakuy

Añanchakuy

Tukuynin

Mañakuqpa sutin, siq'in

HUÑUKUY QILLQA

Rumi rumi ayllupi iskay chunka iskayniyuq p'unchawpi, iskay waranqa isqunniyuq watapi, iskay phani ch'isi kaptin, kaypim huñusqa tarikunchik Sócrates Aguilar ayllu umalliq; Magin Tadeo Vilca, Yachaywasi umalliq, Marciana Gonzalez, tatamamakuna umalliq, liiw aylluruna huñukusqa tarikunchik kay yuyaykuna patapi rimanakunapaq:

Ñawpaqta ayllu umalliq q'alanta napaykukun, chaymanta imaymana unu chaskinapaq rurasqanta willakun.

Wasipi unu chaskiyanta rimakuy.

Mama Marciana Gonzales ñawpa rurasqankunamanta willakun. Unu chaskinapaq kay kaqkuna munakusqanmanta, sapa runa kay kaqkunata rantinanta kamachikun

- Plástico tubo
- Cemento (rumi uchpha)
- Llave de pila, medidor
- Aqu, ch'uhulli, rumi

Chayta uyarispa mana ancha qullqiyup ayllu runakuna, yanapachikunankupaq Municipalidad nisqamanta yanapayta mañakamusun ninku.

Chaymanta mama Marciana allinmi nin, ichaqa ayllu umalliqmi huk mañakuy qillqata wakichinqa, hinaspa Azángaro Municipalidad umalliqman chayachinqa. Yachaywasi umalliqpas, tayta mamakuna umalliqwan kuska chay mañakuyninchik llusqinankama puripayanqaku.

Manaña ima rimaykunapis kaptin kay huñunakuy suqta phani ch'isiyaypi llapa runap siq'inwan tukukun.

.....
Sócrates Aguilar

DNI 10284365

.....
Magín T. Vilca

DNI 20254367

.....
Marciana Gonzales

DNI 16294395

.....
Leonor Montesinos

DNI 34564365

.....
Martín Yupanqui

DNI 20238576

.....
Sami Castillo

DNI 12256431

HUÑUKUY QILLQA MUYUQIN / PATANCHASQAN

Qallariynin

Willakuykuna

Rimanakuykuna

Yuyasqakuna

Tukuynin

Suti siq'ikuna

RIKUCHIQ QILLQA

WENZORQAZ
AHHKQZES
YIRIQC-K
YIRIQC-K

NAWIIYKITA
KICHHARIY

ASTAWAN
YACHANKI

МОНГОЛЫН
ХААМА
НИСЭЛ
НИСЭЛ

НАВИК
НИСЭЛ
НИСЭЛ

ASTAWAN YACHANKI

MAQCHIKUYMANTA RIKUCHIQ QILLQA

¡Kusisqa kani!
¿Imarayku?

¡Llakisqa kani!
¿Imarayku?

¿MAYQINMANMI RIKCH'AKUNKI?

PERÚ SUYUPA WILLKA TAKIYNIN

Qispichisqam kananchik wiñaypaq kanchis
Ñawpaqtaqa k'anchanta pakachun inti k'anchanta.
Pisisun willkachasqa munayman,
hanaqchan llaqtanchikmi wiñayman (kutiy)

Yarayma

Llaqta runam unay wata mat'isqa
takyachiqnin wachkhata aysarqan
wiñaychasqa usuy warma kaymanmi
unay pacham phutikuq ch'inlla (kutiy)

Willka qapariynin ñak'aymanta
qispiy qucha patapi uyarikun
ñak'aywarma kayninta chhapchirispam
k'umuchisqa, k'umuchisqa mat'inta huqarin
K'umuchisqa mat'inta huqarin
Mat'inta huqarin.

DINEBI

MUSUQ SIMIKUNA

Achallay	Expresión de admiración de lo bello ¡!
Achka	Mucho en cantidad
Apaykachay	usar
Awqa simikuna	Palabras antónimas
Chaski qillqa	Carta
Chhiqaq tukusqan	Objeto
Chikllusqa	Escogido
Ch'uyanchasqa qillqakuna	Normalización
Hamut'ay	Pensar
Huch'uy llamk'aypa kaynin	Estructura de una actividad de aprendizaje
Huch'uy willakuq qillqa	Nota
Huñukuy qillqa	Acta
Iskay ch'usu ch'iku	Dos puntos
Iskay simipi, iskay kawsaypi yachay	Educación Bilingüe Intercultural
Kawsay qillqa willay	Testimonio
kaynin	Genitivo
Khipillu	Diptongo
Kikin niq simikuna	Palabras sinónimas
kuska	Juntos/mitad
Llamk'aypacha	Operativización
Llumpasqa	Aseado
Mañakuy qillqa	Solicitud
Mayt'u waqaychana	Biblioteca
Musphana ch'iku	Signo de admiración
Muyuqin / patanchasqan	Silueta de texto
Ñawch'iyuq	Con punta, tiene punta
Ñawinchasqa mayt'ukuna	Bibliografía
Ñawpa niq'i, iskay ñiq'i ...	Primero, segundo
Ñawpaqi	Guía
Ñawray qillqakuna	Toda clase de textos
Pacha	Tiempo
Q'iwillu	Adiptongo
Qallariynin	Introducción

Qallariynin / Chawpi puriynin / Tukuchaynin	Inicio, nudo /desarrollo, desenlace
Qatiq ch'usu ch'iku	Punto y seguido
Qillqa ch'ikukuna	Signos de puntuación
Qispichisqa qillqa	Versión final
Rikuchiq qillqa	Afiche
Rimana	Verbo
Rimasqa qillqay	Dictado
Ruraq	Sujeto
Samana ch'iku	Coma
Saynatya	Máscara
Saynatya runa	Enmascarado, danzante
Tapuna ch'iku	Signo de interrogación
Tukuchiq ch'usu ch'iku	Punto y final
Tukuy ñawray	Todo tipo
Umanchay	Pensamiento
Yachapayachakuy	Representaciones o comedias
Yapakuna	Anexo
Yarayma	Párrafo (estrofa en verso)
Yarayma ch'usu ch'iku.	Punto y aparte
K'iraw	Cuna
K'uskiy	Investigar

ÑAWINCHASQA MAYT'UKUNA

- CARE PERÚ. 2005** : T'ika 1 al 4 Cuaderno de trabajo.
- Cerrón P, Rodolfo. 1987** : Lingüística Quechua.
- Cerrón P, Rodolfo. 1994** : QUECHUMARA Estructuras paralelas de las lenguas Quechua y Aimara, cuaderno de investigación N° 42 La Paz Bolivia.
- Chuquimamani V, Rufino N. en MINEDU 2005** : Diccionario "Yachakuqkunapa Simi Qullqa" Qusqu Qullaw Qhichwa simipi.
- ERA. 1994** : Guía metodológica Naturaleza y Comunidad 3° y 4° Grado.
- Gonzales H, Diego. 1608** : Vocabulario de la lengua general del Perú LENGUA QQUICHUA.
- Hanco M, Nereo A. 2005** : Simi Pirwa.
- Jolibert J y Jacob J. 1988** : Interrogar y Producir textos auténticos: Vivencias en el Aula. Dolmen Ediciones S. A. Provincia Santiago, Impreso en Chile.
- MINEDU. 2005** : Comunicación Propuesta pedagógica para el desarrollo de capacidades comunicativas. EBR.
- (Programa Nacional de emergencia Educativa)** de
- MINEDU. 2002** : Yachaq Masi del 1 al 6.
- MINEDU. 2005** : K'ayramantawan Atuqmantawan.
- Ministerio de Educación y Cultura. 1993** : T'ikay PEIB Bolivia.
- PEEB Puno – MINEDU. 1987** : Suyunchis Lenguaje 3.

